यत्तुआनंदाकाशयोरभेदबोधकंवाक्यमुदाहृतंयद्वावकंतदेवखमितितत्प्रकरणिनःसगुणस्यस्तुतिमात्रमित्याशयेनाह कइति कःआनंदः तपाःअव्यक्तं तौचक्रमेणपुंप्रकृतीइत्यर्थः यत्तूक्तं अतपाःसूर्यादःसूर्य इतिकूर्मांगवन्निर्गुणात्सगुणस्याविर्भावतिरोभावाविति चेन्निर्गुणस्यापिसगुणत्वापत्तिरितितत्राह अतपानिष्कलइति निष्कलस्यरज्जूरगवत्सगुणलयोदयाधिष्ठानत्वमतोननिष्कलत्वव्याघातइत्यर्थः ॥ ४१ ॥ ननुनिष्कलस्यवेद्यत्वंनयुज्यते त्रिपुट्याअभानादित्युक्तमतआह तथैवेति यदज्ञानंपुरुषार्थप्रतिबंधकंतदवेद्यं यदाचर्मवदाकाशवेष्टयिष्यंतिमानवाः तदादेवमविज्ञायदुःखस्यांतोभविष्यतीतिश्रुत्याआत्माज्ञानस्यतथात्वादात्मैववेद्यः प्रधानंतुपरिशेषादवेद्यमेव तद्वेदनंचमनोनाशादेवेति नतत्रत्रिपुटीभानप्रसक्तिरस्ति तथाचश्रुतिः तावन्मनोनिरोद्धव्यंहृदियावत्क्षयंगतं एतत्ज्ञानंचध्यानंचशेषोन्योग्रंथविस्तरइति अन्यथाघटादिवदनात्मत्वंजडत्वंस्थौल्यादिमत्त्वंचब्रह्मणःस्यात् तथाचअयमात्माब्रह्मविज्ञानमानंदंब्रह्म अस्थूलमनणुइत्यादिश्रुतिविरोधः नह्यसतिबाधकेतासामौपचारिकत्वंवक्तुंयुक्तं यद्वा अयमात्मेत्युपास्त्यर्थंगौणंसामानाधिकरण्यं छांदोग्येसगुणस्यैववेद्यत्वलक्षणोपास्यत्वश्रवणात् विदेरुपास्त्यर्थत्वस्यापियोवायुंदिशांवत्संवेदेत्यादौसर्वत्रप्रसिद्धेश्चेत्याशंक्याह तथैवेति यत्आवृतंतद्वेद्यं आवरणंचसत्येनमलेनदर्पणादेर्दृष्टं असत्येनोरगेणरज्वादेश्च पक्षद्वयेपिप्रत्यगात्मैववेद्योनत्वनात्मातटस्थईश्वरोजडत्वापत्तेरितिनात्मब्रह्मणोरभेदोगौणः अथागौणोप्यभेदउपास्तिसाध्यइत्यपिन छांदोग्येएवसोन्वेष्टव्यइत्यात्मन्यन्वेषणविध्याक्षिप्तस्यावरणस्यानुवादेनएतंब्रह्मलोकंनविंदत्यनृतेनहिप्रत्यूढाइत्यनृतत्वविधानात् ब्रह्माभिन्नंलोकंब्रह्मलोकमात्मानं अतोऽनृताज्ञानमात्रापनोदेनब्रह्मवेद्यमेवनतूपास्यं अव्यक्तंत्ववेद्यं तु

कस्तपाअतपाःप्रोक्तःकोसौपुरुषउच्यते॥ तपास्तुप्रकृतिंप्राहुरतपानिष्कलःस्मृतः ॥ ४१ ॥ तथैवावेद्यमव्यक्तंवेद्यःपुरुषउच्यते॥ चलाचलमितिप्रोक्तंत्वयातदपिमेशृणु ॥ ४२ ॥ चलांतुप्रकृतिंप्राहुःकारणंक्षयसर्गयोः ॥ आक्षेपसर्गयोःकर्तानिश्चलःपुरुषःस्मृतः ॥ ४३ ॥ तथैववेद्यमव्यक्तमवेद्यःपुरुषस्तथा ॥ अज्ञावुभौध्रुवौचैवअक्षयौचाप्युभावपि ॥ ४४ ॥

च्छत्वात् ॥४२॥ यत्तूक्तंवृक्षदृष्टांतेनज्ञानैश्वर्यादीनांसत्त्वंस्थूलत्वादीनांनिषेधश्चविशिष्टेब्रह्मणियुज्यतइतितत्राह चलामिति चलाप्रकृतिरचलःपुरुषइतितयोःपरिणामित्वकूटस्थत्वादिकृतविशेषात्पारमार्थिकतादात्म्यायोगेनब्रह्मणिप्राकृतानांज्ञानैश्वर्यस्थौल्यादीनामाध्यासिकतादात्म्येनप्रसक्तानांमुख्यवृत्त्यैवनिषेधोयुज्यतइतिभावः प्रकृतिर्विक्रियमाणाजगल्लयोदयकर्त्री पुरुषस्त्वविक्रियमाणएवतत्कर्तेतिश्लोकार्थः ॥ ४३ ॥ यद्यपिशास्त्रतोऽवेद्यमव्यक्तंवेद्यःपुरुषइत्युक्तं तथापिवस्तुस्वभावतोवेद्यमव्यक्तंदृश्यत्वात् अवेद्यःपुरुषोऽदृश्यत्वादितितत्त्वमाह तथैवेति यत्तुआत्माचेद्ब्रह्मतर्हितस्यनित्यापरोक्षतयातज्ज्ञानफलंसार्वज्ञ्यंसर्वस्यैवस्यादितितत्राह अज्ञाविति यथाप्रकृतिर्जडत्वात्स्वात्मानंनजानात्येवंनिष्कलात्मापिस्वात्मनिवृत्तिविरोधात्स्वात्मानंनजानात्यतउभावप्यज्ञौ आत्मनोनित्यापरोक्षत्ववादास्तूदासीनबोधरूपतयानतुवृत्तिविषयतया यौहिसोपाधीजीवेशौज्ञातृज्ञेयौतावधिकृत्यजीवस्यात्माज्ञानंतज्ज्ञानात्सार्वज्ञ्यमितिचोच्यते निष्कलज्ञानस्यतुसार्वज्ञ्यफलकत्वंयोवेदनिहितंगुहायांपरमेव्योमन्सोश्नुतेसर्वान्कामान्सहेतिश्रूयमाणंनांतरीयकमितिज्ञेयं ईशज्ञानस्यचंद्रशाखान्यायेनतत्रोपलक्षणत्वात् तस्मादुपलक्षणस्यईश्वरस्याज्ञानादज्ञातंब्रह्मेतिनापूर्वत्वव्याहतिस्तज्ज्ञानस्येतिभावः ध्रुवौअनादी अक्षयौपरिणामिनित्यत्वाद्व्यवहारापेक्षयाप्रकृतिरपिनित्यापुरुषस्त्वसाध्यत्वादेवनित्यइति ॥ ४४ ॥

Digitized by Google